

Mauro BONAZZI e Franco TRABATTONI (A cura di), *Platone e la tradizione platonica. Studi di filosofia antica* (Quaderni di Acme, 58), Milano: Cisalpino, 2003, XII+337 pp.

L'obra que ara presentem és bona part del treball realitzat en el marc acadèmic del Departament de Filosofia de la *Facoltà di Lettere e Filosofia* de la *Università degli Studi di Milano*. Els seus editors, Mauro Bonazzi i Franco Trabattoni, professors de l'esmentada universitat, coneguts pels seus estudis sobre Plató i el platonisme, han aplegat en aquest volum els treballs que promogué el Departament de Filosofia d'aquella universitat a través de dos grans àmbits d'estudi. D'una banda, en aquest volum s'apleguen algunes de les ponències del col·loqui platònic que se celebrà a Milà en el mes de novembre de 2001 i al qual assistiren els professors Aldo Brancacci, Andrea Capra, Rafael Ferber, Francisco J. Gonzalez, Franco Trabattoni i Mario Vegetti, tots ells ben coneguts –i reconeguts– en el camp dels estudis platònics. D'altra banda, el volum també recull alguns dels treballs presentats en les sessions del seminari de filologia filosòfica que es reuneix a l'empar del mateix Departament de Filosofia, i que ben significativament s'anomena *Synousíai*. Val a dir que és un seminari que en la data de publicació del present volum comptava ja amb tres anys d'activitat.

Aquest volum consta de dues grans parts, precedides per un *indice* (pp. vii-viii) i una *premissa* signada pels editors, en la qual presenten, com és costum, l'obra (pp. ix-xi). La Primera Part, intitulada *Platone* (pp. 1-178), aplega la majoria dels treballs del col·loqui platònic. Hi podem llegir sis col·laboracions. En primer lloc, la d'Andrea Capra: *Dialoghi narrati e dialoghi drammatici in Platone* (pp. 3-30). En ella l'autor, amb agudesia, recorre tota l'obra platònica –i fins i tot s'ajuda dels tres mons de la *Divina Comèdia*: l'infern, el purgatori i el paradís– per tal de fonamentar la diferència entre aquestes dues formes d'escriptura dialogal, la narrativa i la dramàtica, en el *contingut* que Plató volgué transmetre en cada diàleg en particular i no pas en altres criteris com ara el del nombre de *personatges* (tesi de Jean Andrieu) o la *cronologia* dels diàlegs platònics (tesi de Luigi Stefanini, en una primera versió, i de Holger Thesleff i Harold Tarrant, en una segona versió del criteri cronològic). En segon lloc, podem llegir un text enginyós i sòlid de Francisco J. Gonzalez: *Perché non esiste una teoria platonica delle idee* (pp. 31-67). En aquest interessant treball, l'autor defensa la inexistència d'una *teoria de les idees* en Plató. Però no ho recolza únicament en el fet que, com a tal, aquesta *teoria* no ha estat mai formulada en cap dels textos platònics –cosa que, d'altra banda, ja havia estat dita–, sinó que recolza en el fet que Plató mai no resol ni intenta resoldre cap dels problemes que aquesta pretesa teoria suscita. L'autor, després de defensar l'absència d'una teoria de les idees en el *Corpus platònic*, es demana per què no existeix una teoria platònica de les idees en Plató. Respon bo i recolzant, primer, en el caràcter inexpressable de les idees (*Carta setena*) i, després, ho fa estudiant el *Parmènides*, en el qual diàleg veu confirmada aquella inexpressibilitat. Finalment, es demana com poden ser conegudes les idees sense una teoria de les idees i respon, atenent *Parmènides* 135b5-c2, que cal defensar l'existència de les idees (no d'una teoria) per tal de no destruir la possibilitat d'un discurs racional. En tercer

lloc, trobem la col·laboració d'Anna De Pace: *La confutazione socratica della dottrina dell'anima-armonia* (Fedone, 91C6-95A3) (pp. 69-88). Aquí l'autora, amb una finor analítica remarcable, estudia el context argumentatiu de la rèplica de Simmias contra la tercera prova socràtica de la immortalitat de l'ànima (la doctrina de l'ànima-harmonia) mostrant la força de la prova i la necessitat de la immortalitat de l'ànima. En el treball següent, de Stefano Martinelli Tempesta, *Sul significato di deuterios plous nel Fedone di Platone* (pp. 89-125), un erudit preclar de la filologia, després d'haver estudiat tots els testimonis de l'antiguitat clàssica referents a la coneguda metàfora platònica de la *segona navegació*, defensa que el sentit d'aquesta *segona navegació* no és que sigui una navegació més segura i millor que la primera sinó que la segona navegació és un *second best* o un *pis-aller* respecte de la primera, això és, un mètode més difícil que el primer mètode (navegació a rem era més difícil que la navegació a vela, encara que aquella fos l'única possible a manca de vent); si la interpretació sovint s'ha inclinat per comprendre la *segona navegació* com a millor és, segons l'autor, pel fet que ha prevalgut l'enfrontament a una possible interpretació escèptica de la gnoseologia platònica. El cinquè treball de la primera part és un treball meritoris de Rafael Ferber, intitulat *L'idea del Bene è o non è trascendente? Ancora su epekeina tes ousias* (pp. 127-149), estudia la transcendència de la idea de Bé a partir i en diàleg amb un text del professor Luc Brisson (*L'approche traditionnelle de Platon par H. F. Cherniss*, en: G. Reale - S. Scolnicov (eds.), *New Images of Plato. Dialogues on the Idea of the Good*, Sankt Augustin: Akademie, 2002, pp. 85-97). També té present, entre d'altres estudis, el treball del desaparegut Matthias Baltes –a qui dedica el text–, el qual en el seu estudi del 1997: *Is the Idea of the Good in Plato's Republic beyond?*, plantejava, com Brisson, la negació de la transcendència ontològica del Bé. Rafael Ferber, resseguint el fil dels fragments de la *República* que fan al cas de la temàtica del Bé, defensa una epistemologia platònica que recolza en una naturalesa del coneixement il·limitada, si bé mai pot deixar de banda la seva condició d'encarnada i, per tant, de vinculada a la doxa. Perquè com diu l'autor, referint-se al Bé, un Bé absolut que estigués més enllà de les capacitats humanes no podria ser ensenyat ni après per mitjà de les capacitats de l'ésser humà. El darrer treball de la primera part, el sisè, és del professor Franco Trabattoni, i s'intitula: *Il dialogo come «portavoce» dell'opinione di Platone. Il caso del Parmenide* (pp. 151-178). En aquest text, Franco Trabattoni, amb l'agudesia i la claredat que el caracteritzen, estudia un tema difícil i del qual hi ha abundant bibliografia. Per abordar el tema de saber l'opinió de Plató a partir dels seus diàlegs (i, per tant, dels seus personatges) parteix de la constatació de dues metodologies: la 'mouth-piece theory' (MT) i la 'dialogical approach' (DA), analitzant els aspectes positius i negatius de cadascuna, tot i decantant-se pel principi que la metodologia del DA caldria aplicar-la a tota l'obra platònica, almenys com a marc de referència. Així s'adreça al *Parmènides* i, mostrant la insuficiència dels mètodes analítics, mostra com l'opinió de Plató no està només en un personatge sinó en la totalitat del diàleg, sobretot en l'anàlisi de l'estructura dialògica i no retallant determinades afirmacions dels seus (d'alguns dels seus) personatges. El contingut del diàleg –de tot diàleg platònic– no s'esgota en les proposicions que conté i en la lògica de la seva estructura argumenta-

tiva, el contingut del diàleg cal trobar-lo també en els contextos que Plató serveix en la seva escriptura. D'aquí que l'abandonament de la MT en l'anàlisi del *Parmènides* comporti fins i tot la negació d'una *teoria de les idees* en Plató, coincidint, per altres verals, amb el treball del professor Francisco J. Gonzalez.

La Segona Part del volum (pp. 179-299) porta per títol *La tradizione platonica*. En ella s'hi recullen quatre col·laboracions provinents dels treballs del seminari de filologia filosòfica del qual ja n'hem fet esment i que totes elles incideixen, d'una manera o altra, en les peripècies interpretatives a què es veié sotmès el pensament de Plató pels seus intèrprets primers. La primera de les col·laboracions és la del jove professor Mauro Bonazzi, un expert en l'escepticisme platònic. El treball s'intitula *I pirroniani, l'Accademia e l'interpretazione scettica di Platone* (pp. 181-219), i aprofundeix en un estudi anterior de l'autor (*Accademici e Platonici. Il dibattito antico sullo scetticismo di Platone*, Collana di studi e testi. Il Filarete 213, Milano (LED) 2003, 283 p.). En ell, d'una manera metodològicament modelica, aborda el problema, plantejat ben aviat, de la interpretació escèptica de Plató, demanant-se pel paper del pirronisme d'Enesidem i de Sext Empíric. L'estudi de les posicions d'Enesidem i de Sext Empíric, d'altra banda posicions ben acordants, fins i tot des del punt de vista filosòfic, porta l'autor a aclarir la manera com s'ha anat formant la tradició pirroniana. La col·laboració següent és la de Riccardo Chiaradonna, un estudiós de la relació entre els pensaments d'Aristòtil i de Plotí. El títol de la seva col·laboració és: *Il tempo misura del movimento? Plotino e Aristotele* (Enn. III 7 [45]) (pp. 221-250). Aquest estudi suposa un estudi anterior del mateix autor intítulat: *Sostanza movimento analogia. Plotino critico di Aristotele* (Napoli 2002), del qual n'integra alguns plantejaments. En el text que presentem, Chiaradonna aprofundeix en el tractat 45 de Plotí *Sobre l'eternitat i el temps* i en segueix els arguments, bo i examinant alguns aspectes de la polèmica contra la teoria aristotèlica del temps (tal com es troba en la *Física*, IV, 10-14) i, sobretot, contra la relació que Aristòtil estableix entre temps i moviment. En l'estudi l'autor relaciona el text plotinià de III,7 amb altres textos plotinians, particularment els tractats 42-44 *Sobre l'ésser* i examina la relació entre Plotí i la tradició antiga sobre la *Física* aristotèlica. La col·laboració següent, d'Alessandro Linguisti, intitulada *Il cielo di Plotino* (pp. 251-264), estudia un tema massa descurat de Plotí com és ara la seva cosmologia. El professor Linguisti, de la *Università degli Studi di Siena*, estudia la segona Enneada (II, 1), en la qual Plotí sosté que el cel no només és etern com a un tot sinó que ho és també en cadascuna de les seves parts (cadascun dels seus astres, presos singularment). La relació entre la posició plotiniana i el *Timeu* platònic hi és exposada delicadament i, més endavant, es fa referència també, seguint Andrea Falcon, a la dotrina cosmològica de Xenarc de Selèucia. L'autor mostra, en definitiva, com la cosmologia plotiniana té com a finalitat principal donar raó d'un ordre metafísic més fonamental i del tot rellevant. El darrer text de la segona part i del volum sencer és el text d'Elena Gritti, que ha intítulat *La «Scienza Teologica» di Proclo: pragmatèiódē paidiān paidzein (Platone, Parmenide 137b2)*. En aquest text s'estudia Procle, això és, el moment del platonisme tardà de l'Acadèmia. D'ençà de E. R. Dodds, aquest moment del neoplatonisme, es vincula amb el moment

en què la lectura del *Timeu* és substituïda per la del *Parmènides*, entesa aquesta com a lectura que expressa genuïnament el platonisme. L'estudi d'Elena Gritti subratlla aquest interès en el fet d'estudiar Procle de Constantinoble i, en concret, la seva «ciència teològica», ja que és en aquest passatge del *Parmènides* on queda provat textualment el pas de la lectura del *Timeu* a la lectura del *Parmènides*. L'autora explica amb rigor aquesta «ciència teològica» (*episteme theologiken*) de Procle. El *Parmènides* seria, doncs, un tractat 'científic' de teologia. L'autora remarca la rellevància que Procle dóna al mètode dialèctic com a mètode de la 'ciència teològica'.

Clou el volum un *indice degli autore moderni* (pp. 301-307) i una breu notícia biobibliogràfica de cadascun dels autors i autores que han participat en l'obra (pp. 309-310).

Després d'haver presentat sumàriament les col·laboracions d'aquest volum, no volem cloure aquesta ressenya sense fer notar algunes característiques que al nostre entendre fan d'aquesta obra una obra interessant i meritòria.

En primer lloc, aquesta és una obra que s'esforça tota ella en investigar *el sentit de la filosofia de Plató*. Aquest és un tema sempre recorrent, però sempre necessitat de noves investigacions. En els darrers decennis s'ha accentuat aquesta línia d'investigació. Aquest volum n'és no només una mostra sinó un exemple de recerca. Europa –i, en general, Occident– en llegir Plató s'ha llegit a si mateixa, i això tant per a bé com per a mal. L'estudi de Plató i del platonisme (millor: dels platonismes) suposa comprendre's en aquesta història. Ara sabem que aquestes plurals interpretacions no són només fruit de les determinacions històriques que han fet de cada present un present de lectura platònic sinó que ja en el mateix Plató hom pot llegir-hi una simfonia de pensaments literàriament dibuixats que situen la pluralitat interpretativa en el cor mateix de la seva obra. Aprofundir el sentit de la filosofia de Plató és, doncs, aprofundir aquesta riquesa de colors en què el pensament platònic s'expressa i, alhora, enriquir-se en i amb la lectura de la pròpia tradició.

En segon lloc, l'obra que presentem mereix ser tinguda en compte per la metodologia emprada. La major part dels seus col·laboradors han fet seu el principi metodològic de la profunda *unitat entre fons i forma* en l'obra platònica. Els resultats d'aquesta metodologia es perceben amb claredat i fan gala d'una força interpretativa extraordinària. Els diàlegs no són considerats «tractats» sinó una obra que també parla a través de la seva escenografia. Els estudis d'alguns dels col·laboradors mostren amb transparència la bondat d'aquesta metodologia, com ara el dels professors Andrea Capra i Franco Trabattoni. Tampoc els diàlegs platònics són construccions més o menys reeixides (segons el diàleg platònic de què es tracti) d'una pretesa «doctrina de les idees». Aquest seria el cas de l'estudi del professor Francisco J. Gonzalez, qui, a més, té ben present el principi hermenèutic de la interrelació entre fons i forma en el *Corpus platònic*. Tampoc Plató ens dóna un saber absolut i acabat, definitivament establert, sense cap titubeig ni cap aspecte problemàtic. Ben al contrari. Així ens ho donen a entendre els textos dels professors Rafael Ferber i Stefano Martinelli. També dins l'apartat de la metodologia resulta d'interès subratllar la importància que té el fet de referir-se directament a les tradicions dels platonismes (i neoplatonismes) de signes ben diversos. El fet ens mostra la riquesa dels textos platònics i, és clar, la capacitat

humana de viure i llegir necessàriament d'una manera *situada* en el present. Els estudis que conformen la segona part del volum resulten també d'un interès extraordinari.

Finalment, volem notar com aquest volum mateix, preparat amb pulcritud pels professors Mauro Bonazzi i Franco Trabattoni, és una *praxi real de diàleg filosòfic*. I això, en el cas de tractar-se d'estudis platònics, és ben digne de ser notat. Perquè la filosofia platònica és diàleg no només com una forma literària d'escriptura sinó com una manera de viure filosòfica amb un mateix i amb els altres. El diàleg –així ho ensenya Plató– és, alhora, un exercici interior (de l'ànima amb si mateixa) i un exercici que es dona amb els altres. Aquest volum respira diàleg interior dels seus col·laboradors (que en el silenci del treball intel·lectual han donat a llum uns textos sòlids d'interpretació platònica) i diàleg compartit amb els altres (el col·loqui platònic de Milà i el seminari de filologia filosòfica, les *synousiai*).

Ens trobem, doncs, davant d'una obra que mereix l'atenció de tots els estudiosos de Plató i dels platonismes. Obres d'aquesta faisó ajuden a comprendre el nostre present en la mesura que fan més assequible i crític un dels punts fontals (Plató) de la nostra cultura occidental. El treball dels filòsofs platònics dirigit a la recerca del sentit de la filosofia platònica (tant en relació al seu present com respecte al present de la llarga història d'Occident fins als nostres dies) és un treball que no només cal cuidar sinó que cal fer amb finor i rigor. Aquest volum és lloable en aquest sentit, malgrat la diversitat de pomes i d'escriptures. Fer d'una obra col·lectiva una obra ben acabada és mèrit, també, dels seus editors.

Antoni BOSCH-VECIANA